

Пивоваров В.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Цибульська І.О.,
студентка, бакалавр права
Інституту підготовки кадрів для органів прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗЛОЧИННІСТЬ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Анотація: У статті досліджуються кримінологічні проблеми сучасної злочинності засуджених у місцях позбавлення волі України, причини, умови та заходи запобігання такої злочинності.

Аннотация: В статье исследуются криминологические проблемы современной преступности осужденных в местах лишения свободы Украины, причины, условия и меры предотвращения такой преступности.

Summary: The article examines criminological problems of modern crime convicts in prisons in Ukraine, the causes, the conditions and measures to prevent such crimes.

Постановка проблеми. Злочини, що вчиняються засудженими у місцях позбавлення волі становлять серйозну небезпеку для держави. Це обумовлено тим, що вони негативно впливають на досягнення цілей покарання, дестабілізують оперативну обстановку і стан правопорядку у виправних установах. Злочинність у місцях позбавлення волі визначається кількістю зареєстрованих злочинів та засуджених, які їх вчинили під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Важливе місце в попередженні злочинності в системі державних інститутів займають органи та установи кримінально-виконавчої системи. Однією із задач, що покладені на них, є попередження злочинності серед осіб, що відбувають покарання, зменшення впливу кримінальних субкультурних традицій на широкі верстви засуджених, профілактика реци-

диву, протидія рецидивній злочинності тощо.

Аналіз останніх досліджень. Над темою пенітенціарної злочинності працювало багато вчених, зокрема: Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.Т. Білоус, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, В.Є. Квапис, А.В. Кирилук, О.Г. Колб, С.Ю. Лукашевич, В.К. Сауляк, О.В. Старков та ін.

Уперше здійснили спробу надати визначення цього виду злочинності в сучасних умовах В. В. Голіна та С. Ю. Лукашевич, які вважали, що злочинність у місцях позбавлення волі – це стійке соціально негативне явище, яке виявляється як сукупність повторних злочинів, учинених у місцях позбавлення волі. С. Ю. Лукашевич в свою чергу виразно вказав, що злочинність у місцях позбавлення волі – це частина рецидивної зло-

чинності, що виявляється як сукупність повторних злочинів засуджених, учинених ними в період відбування покарання [1, с. 99].

Мета. Дослідити сучасний стан злочинності у місцях позбавлення волі, специфіку та заходи попередження злочинності у місцях позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. В кримінологічній літературі відсутнє єдине визначення поняття «злочинність в місцях позбавлення волі», як таке, яке б у повному обсязі відображало його специфічні кримінологічні ознаки. Під терміном «злочинність» взагалі розуміють негативне соціальне, історично мінливе правове явище, що полягає у вчиненні частиною членів суспільства вчинків, які заподіюють шкоду іншим членам суспільства або суспільству в цілому, відповідальність за які передбачена кримінально-правовими нормами [2, с. 106]. Злочинність у місцях позбавлення волі як частина явища злочинності являє собою складну і серйозну проблему не тільки для виправних установ, але і для всього суспільства в цілому. Тривалий час про злочинність осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, було мало що відомо. Кількість в'язнів та число злочинів, ними вчинених, не підлягали розголошенню. Наукові дослідження були, як правило, спрямовані на вдосконалення виправно-трудового законодавства, форм і методів виховного впливу на засуджених. У зв'язку з цим і поняття злочинності осіб, позбавлених волі, в спеціальній літературі тривалий час майже не вивчалось.

Злочинність у місцях позбавлення волі іноді ще називається «карною» злочинністю (тобто такою, яка має місце під час відбування покарання), іноді «пенітенціарною» злочинністю, до якої відносять сукупність злочинів, що вчи-

няються в місцях позбавлення волі. До специфічних ознак даного різновиду злочинності належать: специфічне місце вчинення злочину (злочини вчиняються в установах виконання покарань у вигляді позбавлення волі і обмежені територією цих установ); своєрідний суб'єкт злочину (особа, яка засуджена за вчинення злочину і відбуває покарання у вигляді позбавлення волі); спрямованість проти інших засуджених або проти осіб адміністративного персоналу установи.

На даний час в Україні – станом на 1 жовтня 2015 року – діють 177 установ Державної кримінально-виконавчої служби України, в яких утримуються близько 71 046 тис. осіб. Дані щодо осіб істотно коливаються залежно від певних обставин (декриміналізація, помилування, амністія тощо). Довічне позбавлення волі в Україні застосовано до 1528 осіб. У місцях позбавлення волі у специфічних умовах утримання і людських стосунків перебуває значна кількість суспільно небезпечного контингенту, що обумовлює своєрідність злочинності у сфері виправних відносин [3].

У середньому в установах Державної пенітенціарної служби України реєструється до 400 злочинів щорічно. Динаміка злочинності в місцях позбавлення волі має коливальний характер, але з трендом в сторону збільшення кількості зареєстрованих злочинів.

Відповідно до оперативних даних про стан злочинності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДПС України, за останні роки зросла кількість злочинів, що вчиняється у виправних колоніях. Ця тенденція простежувалася з 2009 року. До 2008 року цей вид злочинності також зростав, однак 2009 рік став переломним, оскільки було зафіксовано 536 злочинів, а в наступні два роки кількість злочинів знизилась до 422 та

420 відповідно. Однак у 2011 році її показник сягнув позначки 464 злочинів, а у 2012 році досяг рекордної позначки у 568 злочинів, що на 103 злочини більше, ніж у 2008 році. У порівнянні 2012 та 2011 років зростання злочинності в УВП відбулося на 22,4% [4, с. 271]. При аналізі злочинності в місцях позбавлення волі слід урахувати значну латентність окремих видів злочинів (побої і мордування, хуліганство, тілесні ушкодження, насильницьке мужолозтво та ін.) і певне коливання їх динаміки.

Кримінально-правова структура злочинності місць позбавлення волі характеризується відносною стабільністю. Усі злочини можна розподілити на три групи [5, с. 365]. Основна маса злочинів припадає на першу групу, а саме: втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і злісна непокора вимогам адміністрації виправних установ, які загалом складають більше половини всіх учинених у місцях позбавлення волі злочинів.

Другу групу становлять злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних або інших заборонених речовин, предметів, зброї. Рівень даних злочинів підвищується, проте потрібно брати до уваги значну латентність цих злочинів

Третя група є найменшою за кількісними показниками, але небезпечнішою за видами, яку становлять насильницькі злочини: умисні вбивства, замах на вбивство, умисні тяжкі тілесні ушкодження, хуліганство, погроза або насильство. Слід відзначити, що динаміка цих злочинів не є сталою.

Слід відзначити, що в останні роки спостерігається зниження рівня таких злочинів, як дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, масові заворушення, захоплення заручників.

Окрему групу злочинів у місцях позбавлення волі становлять крадіжки,

грабежі і розбої. Частіше крадуть засуджені в інших засуджених. Ці факти, як свідчить практика, часто невідомі адміністрації установ виконання покарань, а коли й стають відомими, то на них або не реагують, або застосовують заходи дисциплінарного характеру. Що стосується грабежів і розбоїв, то вони не поширені у місцях позбавлення волі.

Специфічним злочинном у місцях позбавлення волі, який має майже повністю латентний характер, є насильницьке мужолозтво.

Що стосується причин злочинності в місцях позбавлення волі, то вони є дуже специфічними і пояснюються особливістю формальних і неформальних стосунків між засудженими, з одного боку та адміністрацією установ виконання покарань – з іншого. Можна зазначити, що: по-перше, причини знаходяться за межами місць позбавлення волі (в суспільстві) і, по-друге, криються в самій системі виконання покарання у вигляді позбавлення волі. Криміногенні явища і процеси, які детермінують злочинність засуджених в місцях позбавлення волі, пов'язані з низкою факторів, які можна розподілити на такі види: 1) соціально-економічні фактори; 2) соціально-правові фактори; 3) соціально-психологічні фактори; 4) організаційно-управлінські фактори; 5) технічні фактори. Є низка й інших факторів, які породжують злочинність в місцях позбавлення волі. Взаємозв'язок і взаємодія всіх цих факторів породжують комплекси причин і умов злочинності засуджених [6, с. 11].

Потрапивши до кримінальної групи і сприйнявши її субкультуру, особа звільняється від соціальних заборон, а нерідко порушення цих заборон не тільки схвалюється, а й стає однією із норм кримінальної субкультури, що, в свою чергу, впливає на рецидивну злочинність

у місцях позбавлення волі. На думку Д. Виговського, субкультура – це відносно самостійна частина у межах домінуючої культури, що визнається певним колом осіб і має власні норми, вірування і цінності [7, с. 75]. Ю. Александрова під кримінальною субкультурою розуміє спосіб життєдіяльності осіб, які об'єдналися у кримінальні групи та дотримуються певних законів і традицій [8, с. 8]. Як частина культури суспільства, кримінальна субкультура залежить від загальносоціальних, економічних, ідеологічних, соціально-демографічних, правових та інших процесів, які в ньому відбуваються.

Засуджені постійно перебувають на стику двох нормативно-ціннісних систем – формальної, або офіційної (норми її встановлено державою і закріплено в законодавстві) і неформальної. Формальні норми мають регламентуючий характер, і пропонують індивіду певні правила поведінки. Неформальні норми діють у мікрогрупах засуджених у формі традицій і звичаїв.

Засуджені включаються в неформальні зв'язки від самого моменту прибуття в установу виконання покарання або місце попереднього ув'язнення і їх життя, соціальні ролі-функції і відносини всередині малих груп засуджених у період відбування покарання регламентовані не тільки (а в деяких випадках – не стільки) формальними нормами, а кримінальними субкультурними нормами та правилами. Порушення цих норм спричиняє застосування до винного певних санкцій – від зниження його соціального статусу в кримінальній ієрархії до нанесення тілесних ушкоджень і навіть вбивства.

Небезпека кримінальної субкультури на сучасному етапі полягає у постійному впливі її на свідомість осіб, що відбувають покарання у вигляді позбав-

лення волі, у зв'язку з чим йде процес стабілізації антисуспільної настанови з впливаючими з цього наслідками, у посиленні її імперативності, тобто набуття кримінальною субкультурою рис обов'язковості для багатьох категорій засуджених. Можна сказати, що кримінальна субкультура має суттєвий вплив на соціально-психологічні стани і поведінку засуджених у місцях позбавлення волі і інколи виступає як одна з умов вчинення злочинів засудженими в процесі відбування покарання у вигляді позбавлення волі – від втеч, тілесних ушкоджень і самоушкоджень до вбивств.

У середовищі професійних злочинців існує специфічна субкультура: притаманні тільки їм традиції, звичаї, різні неформальні норми поведінки, що не відповідають загальноприйнятим в суспільстві нормам. Кримінальна субкультура відіграє суттєву роль у встановленні і підтриманні професійності.

Для створення і підтримання кримінальної субкультури в середовищі професійних злочинців присутні всі необхідні передумови. Першою з них виступає виділення і протиставлення гурту злочинних професіоналів із загальної структури суспільства. Іншими чинниками виступають цілі злочинного угруповання (отримання доходу), та збільшення ефективності діяльності. Такі елементи кримінальної субкультури, як норми і стиль повсякденної поведінки, татуювання, жести, мова (жаргон), сприяють результативному виконанню функцій.

Серед злочинних професіоналів поширений свій жаргон. Причому він досить багатий і значно відрізняється від жаргону загальнокримінального. Злочинці мають прізвиська, що призначені для приховування імен і прізвищ з метою забезпечення конспірації. Вони за-

лишаються за злочинцями навіть і тоді, коли особи змінили своє прізвище і перейшли на нелегальне становище.

Стосовно татуювань, то на теперішній час вони вже втрачають стигматичну і комунікативну функцію. Скоріше, зараз це елемент «тюремної екзотики», своєрідний «літопис славетного життя». В принципі, татуювання професійному злочинцю тільки заважають: вони привертають увагу та можуть відлякати потенційну жертву. Звісно, в минулі роки татуювання допомагали визначити злочинну спеціалізацію, місця відбування покарань, статус у злочинному світі. На сьогодні традиції татуювання майже втрачені. Проникнення окремих елементів кримінальної субкультури до молодіжної субкультури призводить до того, що представники несутимі молоді часто наносять «модні» кримінальні татуювання, при цьому пояснити їх значення не можуть.

Злочинні клани мають спільні грошові фонди («общаки»). Впровадження ринкових відносин у соціально-економічне життя країни змінило характер злочинної діяльності злодійських кланів. Причому не останню роль у цьому зіграла зміна характеру формування й використання «общакових» коштів [9, с. 9].

Злочинність у місцях позбавлення волі хоча і являється специфічною, проте є частиною всієї злочинності. Тому її запобігання повинно здійснюватися на двох рівнях: загальносоціальному та спеціально-кримінологічному. Загальносоціальне запобігання являє собою комплекс перспективних соціально-економічних, організаційно-управлінських, ідеологічних, культурно-виховних та інших заходів, спрямованих на вирішення й згладжування соціальних проблем і негараздів у країні і у конкретних місцях позбавлення волі. Напрями ж спеціально-кримінологічного запобігання мають спрямований

саме на протидію злочинності характер. Попередження злочинності в місцях позбавлення волі являє собою частину профілактичних зусиль у масштабах всього суспільства по боротьбі зі злочинними проявами і, перш за все, з агресивною злочинністю. Багато що тут залежить від оздоровлення моральної атмосфери, зокрема, зниження агресивного фону у всьому суспільстві. Потрібне також вирішення економічних і соціальних проблем, поліпшення умов праці та побуту ув'язнених, створення цивілізованої обстановки виконання покарання. Важливе профілактичне значення має дотримання вимог нового кримінально-виконавчого законодавства, прокурорський нагляд за його реалізацією.

Успішне попередження злочинів серед ув'язнених можливе за умови цілеспрямованого навчання співробітників виправних установ способам і прийомам виявлення, вивчення та вирішення конфліктів серед засуджених. Співробітники цих закладів повинні бути досвідченими конфліктологами, володіти умінням нейтралізувати, локалізувати виникаючі між засудженими конфлікти.

Важливий засіб попередження злочинів у місцях позбавлення волі – добре продумана, ретельно організована дисциплінарна практика, що виражається в повноті та своєчасності реагування на порушення режиму та інші проступки ув'язнених, в індивідуалізації і профілактичному ефекті застосовуваних до них заходів впливу за протиправні дії, які, якщо залишати їх безкарними, можуть переростати в насильницькі та інші злочини.

Велика роль у попередженні злочинності серед осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі належить забезпеченню безпеки засуджених. Як свідчить практика, саме через відсутність гарантій безпеки засуджені ро-

блять протиправні діяння шляхом заподіяння собі або іншим особам тілесних ушкоджень, вбивств і, крім того, вдаються до втеч [10, с. 32].

Значну роль у запобіганні злочинності в місцях позбавлення волі відіграють релігійні організації. Багато із засуджених – віруючі люди. Церква, релігія з їх основними постулатами ненасильства, милосердя, співчуття, терпіння здатні сформуванати такі відносини, які зможуть допомогти в подоланні духовної кризи, вирішенні міжособистісних і групових конфліктів, життєвих проблем і взагалі поступово підточувати кримінальну субкультуру. Деякі релігійні організації ведуть добровільну роботу серед засуджених, надають їм матеріальну допомогу.

У справі профілактики насильства та інших злочинів у виправних установах особливе значення має індивідуальна робота з конкретним засудженим, яка може бути навіть більш успішною, ніж в умовах свободи. Індивідуально-профілактичний вплив має здійснюватися з урахуванням типологічної приналежності даної особи до певної категорії злочинців.

Висновок. Важливе місце в попередженні злочинності в системі державних інститутів займають органи та установи кримінально-виконавчої системи.

Під злочинністю в місцях позбавлення волі розуміють частину рецидивної злочинності, що проявляється як сукупність повторних злочинів засуджених, вчинених ними в період відбування покарання. Певною мірою вчинення злочинів у місцях позбавлення волі багато в чому визначається криміногенністю самого середовища засуджених до позбавлення волі. Також впливає несприятлива соціально-економічна і морально-психологічна обстановка в країні, економічна нестабільність, проблеми у політиці, ідеологічних питаннях тощо.

Конкретні злочинні прояви часто спричиняють шкоду не тільки окремим потерпілим, а й порушують роботу установ виконання покарань, інтереси та безпеку більшості засуджених і персоналу, створюючи при цьому в пенітенціарних закладах несприятливі умови для досягнення цілей покарання. Попередження скоєння засудженими нових злочинів та інші цілі покарання повинні забезпечуватися комплексною діяльністю виправних установ, що являє собою нерозривну єдність забезпечення режиму, виховної роботи та залучення засуджених до праці з професійною освітою і професійною підготовкою засуджених.

Певною мірою на поширення протиправної поведінки впливає кримінальна субкультура. Статистика свідчить про зростання показника злочинності і вказує на неухильний вплив на нього протиправної поведінки, поширення кримінальної субкультури, аморальності тощо. Дослідження кримінальної субкультури як суспільного явища розгортає та збільшує можливості для належної протидії злочинності і до зниження її впливу, є підґрунтям вдосконалення запобіжної роботи, спрямованої на зменшення суспільно небезпечного і протиправного впливу субкультури на конкретну особу, окрему їх групу, на державу та суспільство, загалом.

Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі повинно здійснюватися на двох рівнях: загальносоціальному та спеціально-кримінологічному.

Попередження вчинення засудженими нових злочинів, як і цілі покарання, повинні забезпечуватися комплексною діяльністю виправних установ, що являє собою нерозривну єдність забезпечення режиму, виховної роботи та залучення засуджених до праці з одночасною професійною освітою і професійною підготовкою засуджених.

Література:

1. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі [Текст]: Дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Лукашевич С. Ю. – Х. : ХНЮА ім. Ярослава Мудрого, 2001. – 200 с.
2. Вербенський М. До питання розуміння поняття «злочинність» у кримінологічній теорії: генеза та сучасний стан [Текст] / М. Вербенський // Публічне право: Наук.-практ. юрид. журнал. – 2012. – № 3. – С. 103-109.
3. Офіційний веб-сайт Державної пенитенціарної служби України [Електрон.ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>
4. Книженко О. О. Актуальні питання злочинності у виправних колоніях [Текст] / О.О. Книженко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. – 2013. – № 1082, вип. 16. – С. 270-273.
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін. За ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. – Х.: Право, 2014 – 513 с.
6. Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі [Текст] : автореферат дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. / С. Ю. Лукашевич. – Х., 2001. – 18 с.
7. Виговський Д. Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх [Текст]: Дис. канд. юрид. наук.: спец. 12.00.08. / Д. Л. Виговський.– К.,2006. – 207 с.
8. Александров Ю. К. Очерки по криминальной субкультуре / Ю. К. Александров. – М. : Права человека, 2001. – 148 с.
9. Пивоваров В.В. Професійна злочинність як прояв злочинного корпоративізму / В.В. Пивоваров // Теорія і практика правознавства. – 2015. – № 1(7). – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://tlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/%D0%9F%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2-%D1%81%D1%82..pdf>
10. Шабанов В.Б. Особенности расследования насильственных преступлений в исправительных учреждениях: Учебн. пособие. – Минск: Акад. МВД РБ, 2000. – 44 с.